

19 99 1 2 1

ԹՈՒՂԹ ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՅ
Հ Ա Յ Ո Յ

ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ
ԿԻՂԻԿԻՈՅ

Ի ՊԱՏԱՍԻԱՆԻ ԹՂԹՈՅ ՊԻՈՍԻ Թ՝

ՍՐԲԱԶԱՆ՝ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻՆ
ՀՈՈՎՄԱՅ

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՃԵՄԻՅԵԹԻ ԻԼՄԻՅԵ

1870

ԹՈՒՂԹ ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՅ՝

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ
ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Ի ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅ ՊԻՈՍԻ Թ :

ՍՐԲԱԶԱՆ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻՆ ՀՌՈՎՄԱՅ

ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՅ ՀԱՅՔ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
ԱՌ ՊԻՈՍ Թ . Ս . ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏ ,

Գերերջանիկ Տէր եւ Սրբազան Հայր .

Ներկայ տարւոյս Մայիս ամսոյն 20 . թուակա-
նաւ ձեր նուիրական անուամբ , առ կաթողիկեայ
հայս պատրիարքութեան Կիլիկիոյ ուղղեալ , մէկ
Առաքելական կոչուած նամակը՝ կարդացինք , եւ
պարունակած իմաստները՝ լիակատար խորհրդա-
ծութեամբ կշռելով , խելամուտ եղանք : Գէթ այս-
պիսի առթիւ մը , Ձեր բաղմամբամանակեայ լու-
թեան ընդհատելուն , եւ զմեզ միտք բերելով սի-
րոյ ուղղոյն եւ Առաքելական օրհնութիւն հաղորդե-
լուն համար , որչափ որ շնորհակալ ըլլալու զմեզ
պարտական կը ճանչնամք , սակայն եւ այնպէս , ե-
թէ առ մեզ ուղղեալ թուղթ մը՝ անպատասխանի
թողլով՝ քաղաքակրթութեան դէմ պախարակելի

9 711-60

28 711

յանցանաց պարտական մնալու չափ արատ մը յան-
ձինս ձգելու իրաւացի վախը չըլլար, անշուշտ նոյն
Ձեր անունով տրուած, բայց բովանդակութիւնը
քրիստոնէական, եւ հետեւաբար ձեր ալ ոգիէն
բոլորովին օտար եղող ասանկ թղթոյ մը, պատաս-
խան անդամ տալը՝ մեզի խիստ ծանր պիտի դար-
ժան զի անանկ իմաստներ կը պարունակէ, որ մե-
զի անարգական ըլլալէն 'ի զատ, նաեւ Ձեր ալ սըր-
բուծեան երբէք պատիւ չի բերէր, ո՛չ միայն ներ-
կայիս մէջ, այլ եւ յապագայ դարս, ո՛չ միայն ա-
ռաջի եկեղեցական պատմութեան, որ այսպիսի
թղթոյ մը տխուր արձանագրութիւնը պիտի պա-
հէ, այլ որ առաւելն է, նոյն իսկ առաջի Աստու-
ծոյ, որուն յերկրի փոխանորդութեան կերպարանքը
սաստկապէս եւ եռանդուն նախանձայուղութեամբ,
յանձին կը բերէք: Ձեր այս թղթոյն պարու-
նակած իմաստից անհրաժեշտ կարեւորութենէն,
թէ արդեօք մեր ցաւալի գոթաղգութենէն, չենք
գիտեր. վերջապէս այս ստոյգ է, որ յիշեալ թուղ-
թը չունեցաւ այն բարերար աղօթեցութիւնը՝ որ Ձեր
արժանի յիշատակի նախորդ այն Ս. Լեւոն մեծ
քահանայապետին ֆաղկեդոնի Ս. Հարց ժողովոյն
գրած իմաստալից եւ հոգեբուղիս թուղթը, ունե-
ցած էր. որուն կարգացուելովը նոյն Ս. Հարք
միաձայն գովութեամբ աղաղակելու ստիպուեցան,
թէ «Պետրոս 'ի ձեռն Լեւոնի այսպէս խօսեցաւ»:
Իսկ մենք՝ երբ այս ձեր անունով եկած թղթին ի-
մաստը, լսեցինք, անհնարին ցաւօք եւ տխրու-

թեամբ լեցուելով, չի կրցանք որ եւ իցէ կերպիւ-
անոր իմաստները ձեզի վերագրել, ուստի կ'ստիպ-
ուինք ըսելու եւ երկրորդելու, ո՛չ առ երեսս,
այլ ներքին համոզմամբ խղճի մտաց, որ այս թղթ-
թին մէջ խօսողը, Պիոս Թ. Ս. ֆահանայապետը
չէ, այս լեզուն «Լուծ իմ քաղցը է եւ բռն իմ
փոքրօգի» ըսող հեղ եւ խոնարհ տիրոջ ձայնին հա-
մապատասխանող լեզու չէ. այս բերանը գթած եւ
մարդասէր եւ անարատ դառնին. Աստուծոյ անմը-
ռունչ եւ քաղցրաբարբառ բերանը չէ, անոր՝ որ
երկինքէն երկիր խոնարհեցաւ մարդկային աղօթ-
սատանայի դառն գերութենէն աղատելու. թողուց
հոն իննսուն եւ ինը ոչխարը, եկաւ միայն մէկ հա-
տը վնտուելու, եւ բժշկութեան կարօտ ախտացեալ
մարդկային բնութեան ցաւերը դարմանելու եւ
վերքերը բժշկելու «Արեւալ 'ի վերայ ձէթ եւ դի-
նի» եւ իր երկնային պաշտօնը կատարեց առանց
մէկը դատապարտելու «Եւ ո՛չ ես դքեղ դատա-
պարտեմ» եւ «ո՛չ եկի թէ դատեցայց զաշխարհ,
այլ զի փրկեցից զաշխարհ» ըսելով: Յաղթեց աշ-
խարհի, բայց ո՛չ այն երկուքը մէկ յեղյեղուած
բացարձակ եւ տիրապետական իշխանութեան հար-
կեցուցիչ եւ բռնի զորութեամբը, այլ սիրով, ար-
դարութեամբ, հեզութեամբ, ներողամտութեամբ,
եւ մանաւանդ տկարաց նկատմամբ քաղցր զիջ-
ողութեամբ, անանկ որ ջախջախեալ եղեգներն ան-
գամ անբեկանելի եւ անվնաս, եւ մարմնելու մօտ
հասած եւ հաւատոյ թէպէտեւ տկարնշողիւք փալ-

վրլած ճրագները: անշիջանելի մնացին: « Ձեղեղն ջախջախեալ մի՛ բեկցէ, եւ զպատրոյկն առ կայծեալ մի շիջուցէ. մինչեւ հանցէ 'ի յաղթութիւն 'ի զդատաստան »: Ահա այսպէս եւ ասոր համար միայն Ս. Տէր, աշխարհք անոր ձայնին լսեցին, անոր քարոզութեան աշակերտեցան, անոր օրինակաց հետեւեցան, անոր անունը վրանին առնուլ փառք սեպեցին, եւ անոր վրայ յոյսերնին վստահութիւննին վերկութիւն սէր եւ սրտերնին դրին « Յանուն նորահեթանոսք յուսացին » եւ « Գիտեմք ստուգիւ եթէ նա է փրկիչ աշխարհաց » ըսին: Դուք Ս. Տէր՝ որ բոլոր տիեզերաց եւ կաթողիկեայ աշխարհքին տուչեւ անոր անուամբ կը պարծիք եւ անոր փոխանորդն ըլլալու փառքն ունիք, ի՞նչպէս կրցաք կամ կրնաք երբեք ըսելու, որ Միածին Որդւոյն Աստուծոյ, այն անմահ Գառին, այն երկնաւոր հօտապետին կենարար վարդապետութեամբ, բազմապատիկ վաստակօք, քրտամբ, արեամբ, կենօք չափ եւ մահու խաչի շնորհիւր սատանայի դերութենէն ազատեալ, Հոգւոյն Սրբոյ հեղմամբը սրբեալ եւ նորոգեալ հոգիները՝ սոսկ տարապարտ պահանջանաց մը պատճառաւ, կամառանձ ծուռ ու մուռ, սուտ եւ փուտ տեղեկութեանց անհիմն ենթադրութեան վրան յեցեալ, պիտի նորէն սատանայի դերութեան մասնէք, այն հոգիները կըսենք, որոնք արդէն քրիստոնէութեան սկզբան հետ անմիջապէս կապակցեալ իրենց հին եւ նուիրական սովորութեանց համեմատ, վարուիլ ուղեցին, պահել եւ պահպանել

խնդրեցին անփոփոխ կերպով, այն իրենց նախնի իրաւունքները, զորս ցայսօր Ձեր Ս. Աթոռը նըստող բազմութիւ եւ իմաստուն քահանայապետաց հետ, դուք ալ միանգամայն 1846 ին տու Արեւելեայս դրած թղթովնիդ ճանչցաք, յարգեցիք, եւ առաջի Աստուծոյ վկայութիւն դնելով, պահել խոստացաք. բայց յետոյ, այս է, դեռ երեք տարի առաջ Ձեր « 'ի դառնալն » (ըէվէրսուրուս) անուանեալ կոնդակը ի՞նչ իրաւացի պատճառաւ, որ չենք գիտեր եւ ո՛չ ալ կրնամք ըմբռնել, բոլորովին եւ հիմնովին ջնջել եղծանել ուղեց, եւ հիմակուան այն ձեր այնչափ տարապարտ տեղը ողբացած ցաւալի իրողութիւնները պատճառեց, Աստուծոյ ժողովրդեան վայելելու սպասած անխռով խաղաղութիւնը ամբոխեց, եղբայր եղբօր, հարց եւ որդւոց, ընտանեաց եւ եկեղեցւոյ մէջ սոսկալի տարածանութիւններ եւ երկպառակութիւններ ձգեց. հոգիները գայթակղեբուց, բոլոր Ազգը վեր 'ի վայրըրաւ, եկեղեցւոյ ճշմարիտ բարիքը խափանեց, Ձեր Ս. Աթոռին արժանահաւատութիւնը, փառքը, եւ պատիւը եւ Արեւելքի սահմանաց մէջ ունեցած անարատ համբաւը՝ աղօտացնելով մեծապէս վտանգի եւ կասկածանաց ներքեւ ձգեց. եւ 'ի լըրումն աղետից, մեր խեղճ Ազգը հազար ու մէկ կըտոր եղած, եւ յողիս ապաստան, կործանման եղերքը բերաւ հասուց, անոր առջեւ ահագին խորանդունդներ բանալով ապագային համար: Ս. Հայր, մեծապէս տարաբախտ եմք, միայն ասոր

համար, որպէս չի կրցանք իմացնել ըստ արժանւոյն, կամ թէ դուք չուզեցիք իմանալ, որ այն ձեր առջեւ ձեւացեալ « Ոմանց նենգութիւն եւ չարութիւն » կոչուածը՝ բոլորը կեղծ ու պատիր, անհիմն եւ անգոյ ստութիւններ են : Տակաւին չի կրցանք ըմբռնել, որ ի՞նչ անհասանելի պատճառներ, ստիպած են զձեզ առ ամենեւին հաւասարապէս բաց եւ պատրաստ ըլլալիք լսելիքնիդ՝ միայն Գեր. Սնտոն Պետրոս Թ. Կիլիկիոյ անուանեալ Պատրիարքին՝ խօսից, առաջարկութեանց, ցցուցած ճամբաներուն, հաղորդած տեղեկութեանց, եւ իրեն սովորական եղած այլ եւ այլ զրպարտութեանց՝ պահելով, ուրիշ անկէ շատ աւելի երկիւղած եւ եկեղեցւոյ եւ հոգւոց փրկութեան մեծապէս նախանձախնդիր հալուաց ձայնին, տուած դրաւոր եւ բերանացի տեղեկութեանց՝ ամենեւին հաւատ չընծայելու, եւ զամենքը՝ անհոգ զանցառութեամբ մը, արհամարհելու : Այս եւ ասոր նման շատ մը իրաւացի պատճառաց համար, խկապէս համոզուած կրսեմք, թէ յանուն Ձեր առ մեզ ուղղեալ նամակին հեղինակը՝ ո՛չ երբեք դուք էք, կամ կրնաք ըլլալ, այլ անիկայ մեր երեսուն տարիէ ՚ի վեր ճանչցած փորձած, իր վարուց բարուց ընթացից եւ հնարից քաջ տեղեակ եւ ազդովին ակնատես վկայ դանըլած՝ Սնտոն Պետրոս Թ. անուանեալ Պատրիարքին՝ լեզուն բերան գրիչ սիրտ եւ խիղճն է, որ այդպէս դառն եւ խիստ բացատրութեանց եւ իրեն սովորական եղած բանից եւ գործոց հակասու-

թեանց, եւ տնտեսութեանց մէջ զՁեզ եւ զՁեր նըռիրական անունը գործածելու, անով օգտուելու եւ անով իր կիրքերը եւ վրէժխնդրութիւնը յագեցնելու վարժած է, շնորհիւ քանի մի պաշտօնակալաց խորապահանայի, որ արդէն իրմէն ստացուած եւ որսացուած են : Ուստի համարձակ եւ իրաւամբ կրսեմք, որ խօսողը դուք չէք, եւ ոչ ՚ի ձեռն Ձեր Պետրոս, այլ Գ. Սնտոն. Հասունեանն է որ իկը խօսի, որ կը գործէ, որ կը դրէ եւ որ ուղածին պէս գրել կուտայ. եւ պիտի գրէ խօսի եւ գործէ անդադար, բայց բոլորն ալ աւելորդ եւ անօգուտ տեղը, մինչեւ որ խապառ յուսահատ եւ յուսակորուր ըլլայ եւ « Մեզայ՝ զի մատնեցի զարխն արդար գոչէ : Երանի՜ թէ անագան զղջումը, անպիտան չըլլար, եւ ձեզմէ չի լսէր այն իրաւացի եւ ստոր խօսքը « Մեզ չէ փոյթ դու գիտասջիր » եւ թէ « Հարկ է գալ գայթակղութեան, բայց վայ մարդոյն այնմիկ յոյր ձեռն գայցէ » : Ուստի այս յանուն Ձեր եկած թղթին համար իրաւամբ կը համարձակեմք ըսելու որ « ԱՆՏՈՆ ՊԵՏՐՈՍ Թ. ՀԱՍՈՒՆԵԱՆ Ի ՁԵՌՆ ՊԻՈՍԻ Թ. ԱՅՍՊԷՍ ԽՈՍԵՅԱՆ » եւ միայն այս պատճառաւ եւ ո՛չ թէ անկախութեան սկզբունքով, ինչպէս անիրաւաբար կը զրպարտեն զմեզ, ո՛չ ոք կը հաւատայ, ո՛չ ոք կը համոզի, ո՛չ ոք կը հնազանդի, եւ ո՛չ ոք կը յարդէ եւ պիտի յարդէ այն անպատճառ անտեղի եւ անիրաւ նզովից եւ բանադրանաց ըստ պառնայիքները, որ դիտամբ յառաջ կը բերուին մեր անհաշտ հակառակորդին դրդմամբ եւ հնա-

ըրևաք, որպէս զի անմեղ եւ բարեսիրտ ժողովուրդ-
մը սասանելով, անոր անտանելի եւ դառն լուծին
ներքեւ ընկճի եւ խոնարհի, եւ ընդունելով անոր
տարօրինակ եւ հակադդային իշխանութիւնը, իր
բռնած եւ պաշտպանած իրաւանց եւ արդարու-
թեան ճամբէն՝ յետս ընկրկի, իրաւանց եւ արտո-
նութեանց կէտերը հաւատոյ անխփփութիւն եւ անբռ-
նադրօսելի մասանց հետ՝ շփոթելով: Ի՞նչ տարա-
պարտ յոյս եւ յեղյեղունակ ակնկալութիւն, եւ ի՞նչ
պիտի անհիմն վստահութիւն: Եթէ դուք էք մեր
Հայրը, եթէ մենք ալ Ձեզ հնազանդեալ պարտա-
ւորութիւն ունեցող որդիք եմք, ինչպէս մեզ կ'ա-
նուանէք, մենք ալ կը համարձակիմք այս յարաբե-
րութեանց պատճառաւ, որդիական ակնածու-
թեամբ, եւ պտրտուպատշաճ յարգանք, իմացնե-
լու Ձեզի թէ կը ճանչնանք զՁեզ. թէ կը յարդենք
սրտանց եւ անկեղծութեամբ Ձեր հայրական իշ-
խանութիւնը, բայց միշտ անմոռաց յիշելով օրինա-
ւորութեան, մարդկային բանականութեան, նուի-
րական իրաւանց եւ սուրբ արդարութեան անբռ-
նադրօսելի սահմանը, եւ «առանց որոյ ո՛չ» անհը-
րաժեշտ պայմանը. կը փափաքիմք, նա թէ որդիա-
բար կը պահանջեմք, որ դուք ալ հայրաբար սի-
րէք զմեզ, Ձեր գրկած եւ բազկաց մէջ պահէք
պահպանէք, զմեզ յաջորդ իրաւանց եւ արտօնու-
թեանց ճանչնաք, զմեզ յանիրաւի ժառանգազուրկ
չընէք, յարդէք այն աստուածադիր խրատը եւ
պատուիրանը՝ որ կըսէ թէ «Ոչ պարտին որդիք

հարց գանձել, այլ հարք որդւոց» չէ՞ թէ ար-
ժաթագին գերիներու, վարձկան ծառաներու,
յիմար եւ կոյր հպատակներու նման, Ձեր՝ Ս. Ա.
թողին պատուանդաններուն ներքեւ կոխէք կոխ-
կրուտէք եւ ընկճէք, եւ պատերազմի մէջ ստացեալ
գերեաց նման անարգաբար գործածէք, եւ կոյր
զկուրայն եւ գետնաքարչ՝ Ձեր յաղթական կառաց
փառքը աւելցնելու համար, միայն ուղէք զմեզ
Ձեր ետեւէն քաշել: Եթէ մեր վրայ յԱստուծոյ
գրուած պատուիրան մը կայ հնազանդեալ ծնողաց
եւ հոգեւոր առաջնորդաց, ըստ այնմ «Որդիք հը-
նազանդ լերուք ծնողաց ձերոց» եւ «ունկնդիր
լերուք առաջնորդաց ձերոց» յիշեցէ՛ք որ նոյն Աս-
տուածը՝ Ձեզի համար ալ հրամայեց նոյն բանը
համեմատութեամբ կշռելով, այս է «Հարք սիրե-
ցէք զորդիս ձեր եւ մի՛ զայրացուցանէք զնոսա» եւ
թէ «մի՛ իբրեւ տիրելով վիճակացն, այլ լինել օ-
րինակ հօտին»: Եթէ մենք Ձեր ծառաներն ալ
եղած ըլլայինք, ո՞չ ապաքէն մեր հետը աւելի
քաղցրութեամբ եւ գթութեամբ եւ արդարու-
թեամբ վարուելու պարտական էիք, յիշելով որ
դուք ալ վերը Աստուած մը ունիք «Ձի եւ Ձեր
Տէր գոյ յերկինս»: Ո՞ր մնաց որ ֆրիստոսի Տեառն
մերոյ աշխարհք գալովը այն հեթանոսաց արժանի
տիրապետական իշխանութիւնը, այն բացարձակ
բռնութիւնները, այն ժառայական հարկը եւ ստոր-
կական պարտաւորութիւնները բնաջինջ վերցուե-
լով, ամենքս ազատ եղանք «Աշատութեամբ որով

Քրիստոս զմեզ աղատեցոյց » : Սրբազան Տէր, եթէ դուք հրամայելու իրաւունք ունիք, եւ մեք հնազանդելու պարտիք, այո՛ մենք առջինն ալ կը ճանչնանք, եւ երկրորդն ալ հաւասարապէս կը յարգենք, բայց իրաւունք եւ պարտաւորութիւն պէտք է արդարութեան եւ իրաւանց, բանի եւ օրինաւորութեան համաձայն եւ հաւասարակշիռ ըլլան, որպէս զի մէկ կողմանէ հրամայելու կարողութիւնը օրինաց ճիշդ հանդամանք, այս է օգտակարութիւն եւ բարի վախճան եւ նպատակ ունենայ, որպէս զի հընադանդելու պարտաւորիչ զօրութիւնն ալ մէկալ կողմանէ անհրաժեշտ եւ անպատճառ հետեւի . ապա թէ ոչ, առանց աս էական պայմանաց պահպանութեան, ի՞նչ յարաբերութիւն, ի՞նչ հաւասար համեմատութիւն, ի՞նչ արդարութիւն եւ ի՞նչ խաղաղութիւն կրնայ երբեք ըմբռնուիլ նիւթական տան մը մէջ, որուն բարոյական օրինակ՝ եկեղեցւոյ խորհրդական տուն եւ երեւելի ընկերութիւնն է աս երկրի վրայ : Եթէ ձեր սրբութիւնն ալ աս արդարութեան եւ իրաւանց կանոնին հետեւելու բարեհաճեր, եթէ չի ջնջեր մեր նախնի իրաւունքները, եթէ, նոյն իսկ Տիեզերական ժողովքներով հաստատեալ, կնքեալ եւ վաւերացեալ արտօնութիւնն չի խափանէր, եթէ զամենայն բան միշտ ՚ի նպատակ Ձեր, եւ միշտ ՚ի վնաս, եւ ՚ի կորուստ մեր, չի մեկնէր եւ չի տնօրինէր, անշուշտ փոքրիկ անտեղութիւն մը անդամ (բաց ՚ի Գեր. Հասունի անձնական խնդիրէն) յառաջ եկած չի պիտի ըլլար,

որ զՁեզ զուր տարապարտուց ողբալու ստիպէր, եւ ինչպէս կըսէք, մեծագոյն ցաւօք վշտանալ, չունենալով այդչափ կարծեցեալ ցաւոց մէջ, այլ առիթ միսիթարութեան, բայց եթէ այն անձնասէր, եւ իրենց շահէն ՚ի զատ ուրիշ բան չի վնասող Վիեննայի Միսիթարեանները, զորս նոյն անխտիր հաւասարութեան եւ արդարութեան կանոնին հակառակ, կողմնակալ ոգւով մը երկնաչափ բարձրացներով՝ գովաբանելէ չէք կրնար շատանալ, ինչպէս նաեւ մէկալ ամենքն ալ ցղժոխս իջուցանելը քիչ կը համարիք, եւ առաջի ամենայն աշխարհի այն ամենայն ծաղու արժանի անտեղի եւ անհիմն գովեստը անոնց տալու չէիք հարկադրուիր, ըսելով « Որ ոչ նենդութեամբք, ոչ ողորձանօք, եւ ոչ սպառնալեօք յանձն առին երբեք շեղիլ օրինաւոր իշխանութեան պարտաւատչաճ հպատակութենէն . . . եւ թէ ամենեւին անարատ մնացեր են իրենց պարտուցը մէջ » : Ձեր սրբութեան բերնով այսչափ մեծաբանութեամբ գովաբանեալները, ինչպէս նաեւ մենք, հոս Արեւելից մայրաքաղաքին մէջ իրարու բնակակից ենք, շատ լաւ կը ճանչնանք զիրար, եւ իրենք քան զմեզ ազէկ գիտեն, որ ազգը արդէն իրենց վրայ համարմունք չունենալով, արհամարհոտ լռութեամբ մը կը վարուէր, բայց եւ ոչ իսկ փոքրիկ կերպով այսպիսեաց համար ոչ ողորձանք, ոչ խոստմունք, ոչ ահացուցիչ սպառնալեաց նշան մը անգամ չէ ցոյց տուեր, ո՛ւր մնաց արդեամբք գործադրել : Սակայն կամ իրենք եւ կամ թէ ու-

րիչ մը բանին այնպէս դալով, աս իր նեղ եւ յամե-
նեցունց թօթափետլ վիճակին մէջ հարկ համարեր
է զանոնք առ երեսս անալի եւ վատ շողքորթու-
թեամբ պատուելով իսպառ որսալ, եւ առ ժամա-
նակ մը իր կամաց ծառայեցնել, յայտնապէս եւ
յերեսս իսկ 'ի վեր նոյն միանձանց կըսեմք, որ աս
մասին մէջ ձեւացուցածնին (եթէ յիրաւի է) սը-
տութեան եւ կեղծաւորութեան ծայրն է, բայց ան-
շուշտ ստուգութեամբ Գեր. Հասունեանին համար
կրնանք ըսել, որ անարգութեան եւ յետամտու-
թեան վերջնական լրումն է : Աս երկուքէն որ մէկն
ըլլայ նէ ըլլայ, մեզի նկատմամբ մեծապէս ցաւա-
լին այն է, որ եկեղեցւոյ մը դուռն եւ աշխարհքիս
առաջին Հայրապետը, ասանկ անհիմն խօսքերու
եւ ենթադրութեանց վրայ իր կոնդակին բոլոր ու-
ժը հիմնել կարծած ատեն, 'ի շնորհս Գ. Հասուն-
եան Տիրոջ, պզտիկ կիյնայ, նոյն դիպուածոց որ-
պիսութեան քաջ տեղեակ եղող ամբողջ հասարա-
կութեան մը առջին, որ աս խօսքերէն ուրիշ ուղ-
ղութեամբ եւս դատած դատաստաններնուդ ար-
ժէքն չափելու կերթայ : Սրբազան Տէր, գիտե՞ք
մարդարէին ան խօսքը, որ կըսէ «Արդարութիւն
եւ խաղաղութիւն համբուրեացին» այս է որ արդա-
րութիւնը յառաջընթաց չըլլայ նէ, երբեք այնպի-
սի տեղ մը խաղաղութիւնը հետեւորդ չի կրնար
ըլլալ : Նախ արդարութիւն, ապա խաղաղութիւն :
Քանի որ առանց վաստի, պատճառի, ատենի,
դատաստանի, օրինաւոր քննութեան, յանցանաց

ապացուցութեան, եւ ըստ այնմ ծանր կամ թեթեւ
պատիժ տալու կամ բոլորովին անդատապարտ ար-
ձակելու, եւ կամ ճշմարտապէս արդիւնաւորները
վարձատրելու, արդար եւ իրաւացի նկատմունք-
ները՝ չեն ըլլար, մանաւանդ թէ ոմանք յանիրաւի
առանց արդիւնք մը ունենալու, նա թէ փոխանակ
արժանահաս պատիժներ կրելու, մինչեւ յերկինս
կը բարձրանան, եւ ոմանք զուր տարապարտուց
յանդուհու գոխոց կիջնեն, կանարգութիւն, կար-
գելութիւն, կը կախակայուն եւ կը դատապարտուին,
եւ ամբողջ ազգ մը առանց ինչ յանցանաց կը զըր-
կուի եւ կը կողոպտուի յիրաւանց եւ յարսոնու-
թեանց՝ որ իր սրբոց Հարցմէ մնացեր են, անկա-
րելի է, որ Ձեր այն առ երեսս գոված եւ բաղձա-
ցած խաղաղութիւնը տեղի ունենայ եւ հրամայե-
լու եւ հպատակութեան մէջ եղած փոխադարձ ի-
րաւանց եւ պարտաւորութեան առնչական կապերը
անխզելի մնան :

Ուստի ըստ այսմ, ի՞նչ հարկ կար, որ դուք
եկեղեցւոյ այնչափ օգտակար ծառայութիւն ընող
բազմարդիւն միաբանութիւնքը՝ Աստուծոյ հօտը
ամբողջ երեսուն տարիէ 'ի վեր վայրավատին եւ
ցիրուցան ընող Գեր. Հասունեան տիրոջ մը սոսկ
հաճոյից եւ հարստահարութեանց զոհ ըլլալու թոյլ
տալէն յետոյ, հիմակ ալ հրապարակական կերպով
նախատելու եւ վատահամբաւելու ելլայիք : Ասոնց-
մէ մէկն է, Ձեզմէն հաստատուած եւ արդարացած
վենետկոյ Մխիթարեան միաբանութիւնը, որուն

Կոստանդնուպօլիս գտնուող բազմաթիւ անդամոց՝
ազգային իրաւացի եւ արդար դատին կցողք եւ
մասնակից ըլլալը՝ փոխանակ գովելու, չարաչար կը
պախարակէք: Իսկ երկրորդը՝ Ղիբանանի Մետոն-
եան միաբանութիւնն է, որուն հաստատութիւնը
թէպէտեւ Ձեզմէ չէ, այլ ՚ի սկզբանէ հետէ իր հաս-
տատութեան Կիլիկիոյ Պատրիարքութեան իրաւա-
սութեան ներքեւ պատսպարեր է, ազատ մնալով
Արեւմտեան Պատրիարքութեան իրաւասութենէն.
սակայն ՚ի բազում դէպս, մանաւանդ Կիլիկիոյ բա-
րեյիշատակ Պատրիարքաց հետ անցած գնացած
բազմամեայ վիճից ժամանակ, թէ յիրաւի եւ թէ
յանիրաւի, չենք ուղեր քննել, միշտ Ձեզմէ պաշտ-
պանուեցաւ, յորդորուեցաւ եւ քաջալերուեցաւ,
երբ հակառակ կը համարուէր իրական եւ ճշմարիտ
Պատրիարքութեան մը, որ դեռ հիմակուանին պէս
ստրկաբար եւ ոչնչանալով, Ձեր գերադահութեան
ներքեւ չէր ընկճած: Այն ժամանակ իրենց պաշտ-
պանութիւն եղաւ Հռովմէական, բայց ո՛չ երբէք
քրիստոնէական ոգւով մը, եւ այն քաղաքավարու-
թեամբ՝ որ Հռովմէականութեան աշխարհածանօթ
եւ սեփհական յատկութիւն եւ սկզբունքն է. ան-
դրստին ՚ի հեթանոսութենէ մնացեալ, այս է, ա-
մեն իշխանութեան ներքին գործոց մէջ միջամտու-
թիւն ընել, միշտ երկպառակութեան տարրներ սեր-
մանել, երբեմն տկարները եւ հպատակները՝ զօ-
րաւորաց եւ մեծաւորաց դէմ՝ գրգռել, եւ երբեմն
զնոյն իսկ մեծամեծները իբր գործիք ձեռք առ-

նելով, տկարները եւ հպատակները աղնիւ զգաց-
մամբ վառեալ ժամանակնին, ընկճելու եւ նուաճե-
լու աշխատիւ իրար ձգել եւ իրարմէ բաժնել, որպէս
զի երկու կողմն ալ լատինաց դիմելու հարկադրին,
որ եւ իցէ, եւ նոյն իսկ իրենց չի վերաբերած բա-
ներու մէջ ալ. եւ այսպէս հաւասարապէս երկուց
կողմանց վրայ՝ տիրել, իշխել եւ հրամայել ճոխա-
բար, անոնց մասնաւոր դիտմունքներուն գերի ընել,
ուրիշներուն իշխանութիւնը տկարացնել, միայն
լատինաց կամքը նպատակը եւ մարդկօրէն հա-
ճոյքը յառաջացնելու եւ հաստատելու համար:
Երբ բանը այս դժբաղդ վիճակին հասաւ, եւ
պարզամիտք անգամ արթննալով, աչքերնին բա-
ցին, եւ խնդրոյն բուն ոգին ըմբռնեցին, եւ
այնչափ սաստկապէս յուզուած գոտութեանց ա-
ռիթները մէջերնուն եւ մէջ տեղէն վերցուցին,
տարապարտ բողոքներ չընելով անտեղի միջամտու-
թեան պատճառներուն առջեւն առին, եւ իրարու
հետ նախնական սիրով հաշտուեցան եւ կապուե-
ցան, Բրօքականտան փոխանակ ուրախանալու, զա-
նոնք յանցաւոր դատելով, բարակ բարակ քննու-
թեանց եւ քննչաց դատաստաններուն առջեւ քա-
ջելով այցելունք խրկել տուաւ: Նախորդ Պատ-
րիարք բարեյիշատակ Գրիգոր Պետրոս Ը. ի
իշխանութեան ժամանակ, երբ Մետոնեան միան-
ձունքը անոր հակառակ կերեւային, այն ժա-
մանակ անոնք անմեղ իրաւացի եւ հնազանդ հա-
մարուելով, ՚ի գիրկս կընդունուէին, լռելեայն

եւ երբեմն բացայայտ կերպով, կը զօրանային, բայց այսօր երբ նոյն Անտոնեանք՝ Գեր. Անտոն Հասուն, եանի հարստահարութեանց եւ բռնութեանց դէմ, իրենց անձը կեանքը, եւ գոյութիւննին, պահել եւ պաշտպանել ուղեցին, ազգային օրինաւոր դատին մասնակից եւ ջատագով հանգիսացան, եւ անձնական անսխալութեան խնդրոյ մը հաստատութեան նկատմամբ Ձեր փափաքանաց համեմատ համամիտ եւ նպաստաւոր չերեւեցան, այն ժամանակը, նախնի Պատրիարքաց հետ ունեցած վեճերը պատրուակ բռնուելով արդէն վերջացեալ խնդիրը՝ նորէն քննութեան տակ ձգուիլ ուղուեցաւ նախընթաց համարուած յանցանքին՝ հետեւորդ կարգադրութեանց եւ քննութեանց հիմն դրուելով. եւ ստոյգ գիտնալով, որ այսպիսի անիրաւութեան մը ո՛չ ոք կրնայ տանիլ, իբր զուտ հակառակութիւն եւ անպատճառ թշնամանք, խստութեամբ յառաջացաք ՚ի գործ, որպէս զի անոնք ապստամբ եւ յանցաւոր հրատարակուին առաջի ամենայն աշխարհի, եւ անոնց օրինաւոր Աբբահօր ընդհանրական իշխանութիւնը նանրանայ եւ յիշխանութենէ լուծուի, եւ իր անձին դէմ գործածուած բռնութեանց եւ կենաց յայտնի վտանգաւը, երբ չի կրցաւ հանդուրժել այլ եւս մայրաքաղաքիդ մէջ կենալու, կուզէ՞ք իբր Տիեզերական Ժողովքը անհրաման թողոյ փախչող ենթադրելով՝ եւ իբր բանադրեալ՝ վատահամբաւել: Ստուգիւ մենք չենք կտրենար, այս հակասական գործքերը իրա-

րու հետ միաբանել, եւ անձանց եւ իշխանութեանց մէջ ալ տեսնուած զարմանալի եւ խելքէ մտքէ դուրս խտրութիւնը եւ կողմնակցութեան ոգին ըմբռնել: Մենք յիշեալ երկուց միաբանութեանց, նոյնպէս այլոց մեր պատուական քահանայից ամեն մէկին յատուկ յատուկ ջանքերը, արդիւնքը, անձանց զանազան գովելի հանգամանքը, բարելաւութիւնը, աստուածապաշտութիւնը, անարատ եւ անշահասէր քաղաքավարութիւննին աղէկէն գիտնալով, ստուգապէս խիղճ կրնեմք անոնց այն «չար, նենգաւոր, եղբռնագործ, ապստամբ, յանդուգն յամառ եւ մեծապէս յանցաւոր» անունները տալու, մանաւանդ թէ այն իսկապէս դասալիք անձանցմէ բաղկացեալ, սոսկապէս վատ եւ անարդ շողոքորթութեամբ այլոց հաճոյանալու ջանացող, եւ ուրիշ ամեն բարելաւութիւնքը արհամարհող խմբէն ալ աւելի յետադաս համարելու այսչափ յիմար՝ եւ յետսամիտ ըլլալու անարգութիւնը չենք կրնար յանձն առնուլ: Ձեր սրբութիւնը ազատ է, որչափ կուզէ կրնայ լիաբերան գովել զոմանս, եւ որչափ կուզէ չարաչար պարսաւել զայլս, մենք թէ մէկին եւ թէ մէկալին բուն հանգամանաց, գովելի կամ պարսաւելի վիճակին անձամբ փորձ եղած ականատեսս վկայներ ենք, Ձեր սրբութեան պէս կամ հեռուստ ՚ի լրոյ, կամ յանստոյգ եւ պղտոր աղբիւրներէ, եւ կամ նախանձու, խտրելութեան եւ հակառակութեան ոգւով լցեալ եւ դառնացեալ անձանցմէ առնուած տեղե-

կութեանց համեմատ դատաստան ընելու ստիպուած չենք։ Արդեօք Ձեր սրբութիւնը՝ չի տեսած, չի դիտցած, չի փորձած եւ ըստ օրինի չի քննած անձանց ընտրութեան մէջ ալ անսխալութեան արտօնութիւնն ունի, կամ թէ Արեւմուտք նստելով, այնչափ քաղաքական շատ գործքերու եւ զբաղեցուցիչ հոգոց եւ կրօնական իրողութեանց մէջ ընկրդմած եւ նայն իսկ հոն չատ բանի մէջ պակասել նիւրայանի արն մը ըլլալովը հանդերձ, Արեւելից մէկ ծայրը բնակող, լեզուներն, սովորութիւններն եւ ճշմարիտ հանգամանքներն Ձեզի բոլորովին անծանօթ եղող Ազգի մը մէջ անցած գէպքերուն վրայօք ճիշդ, ուղիղ եւ անաչառ դատաստան ընելու, եւ իրաց բուն հանգամանքը քան զամեն ոք, աներկբայապէս եւ բովանդակապէս նաեւ աւելի քան զմերձաւորքս եւ զընտանիքս, ըմբռնելու անսահման կարողութիւնն ալ կը պահանջէ։

Սրբազան Տէր, Ձեր անունով հրատարակեալ նամակին պտրունակած արտաքոյ կարգի իմաստներուն, սխալանաց, անտեղութեանց, խելքէ մտքէ դուրս բացատրութեանց, հակասութեանց, եւ մանաւանդ ոճոյն անալի եւ անհամ դարձուածոց ո՞ր մէկին վրայ խօսինք։ Ձեր նամակին տողերուն մէջ, որ լուսաւոր եւ հարթ ճանապարհ մը պիտի ըլլար մեզի համար, խարդախութիւնն մեզի արդէն ծանօթ, անհարազատ եւ անձնասէր հակառակորդի մը երբեմն մեծ եւ երբեմն փոքր, բայց բոլորն միշտ իրենք ըլլալով, զգալի եւ յայտնի հետոց նշան

ները կը տեսնուին։ Աս բաժնուս ապացոյցն ալ, ուրիշ շատերը մէկ դի թողլով, այս է, որ Ձեր այն նամակը հոս հասնելէն շատ առաջ, անոր պարունակած իմաստները, տեղէդ հասած նամակներով, գրեթէ բառ առ բառ ասոր անոր հաղորդուած, ամենուն բերանը կը պտտէր, եւ ասկէց 'ի զատ բոլորովին համաձայն էր ան յատակագծին՝ որ մեր հոս տեղի եղած չորս գլխաւոր հակառակորդ անձինքը փոխադարձ բանակցութեամբ եւ 'ի ձեռն հեռագրական թելերու Գեր. Հասունեան Տիրոջ հետ շինելով, այնպէս պատրաստեր եւ խնդրեր էին, վասն որոյ մեր քով ի՞նչ զօրաւոր ազդեցութիւն, եւ ի՞նչ արժէք եւ յարգ կրնար երբէք ունենալ այնպիսի նամակ մը, որ այսչափ հնարիւք եւ նախընթաց վարպետութեամբ, եւ մասնաւոր դիտմամբ ըստ քմաց եւ հաճոյից հակառակորդաց կը յօրինուէր, եւ ապա Ձեր բարձր անունով հոս կը հասնէր, որով իրաւունք կունենանք կարծելու, թէ, չէ թէ դուք էք գործողը, եւ տնօրինողը, այլ ուրիշները, որոնց քով՝ Ձեր անունը եւ իշխանութիւնը սոսկ պատուաւոր գործիք եւ պատրուակ մը է, գործոց՝ հեղինակութեան եւ օրինաւորութեան հարեւանցի կերպարանք մը տալու, եւ զայլս դիւրաւ եւ անպատճառ համոզելու, հնազանդեցնելու, նա թէ ընկճելու եւ նուաճելու համար, Ուստի ըստ այսմ կըսէ նոյն նամակը, թէ «Ս. Ա. թողոյդ շնորհիւ հերձուածող Պատրիարքաց լուծին ներքեւէն ազատուելով, կրօնից ազատութիւն

գետեր ենք»։ Փոխանակ այսպիսի անհիմն ենթադրութեանց վրայ հաստատելու Ս. Աթուռոյն ճշմարիտ յարգը, եւ զայն սիրելի եւ պատուելի ընելու աւելի յարմար կէտերը, միթէ ուրիշ ճշմարտութիւններ եւ գովութեան եւ շնորհացայտութեան աւելի ստոյգ տուիթներ չէի՞ն կրնար յառաջ բերուիլ, որոնց վրայ ոչ ոք երկբայէր։ Ուստի այն նամակին քարոզած եւ երկուքը մէկ երեւնիս զարկած այն մտացածին շնորհաց համար, կըսեմք ՚ի պատասխանի, որ նոյն երազեալ պարգեւէն շատ առաջ էր մեր յանուն կրօնից եւ ՚ի սէր ճշմարտութեան հանդիսաւոր նահատակութիւնը՝ զոր ցոյց տուինք հալածանօք, նեղութեամբք, ընչիւք, կենօք, մահու եւ արեամբ իսկ չափ։ Ուստի այն «հայթայթեալ» ըսած ազատութիւնը, մեր նախնիթաց արդեանց պտուղն է, եւ չի կրնար երբէք հետեւորդ ըսուած շնորհք մը, մեր արդէն ցցուցած կրօնասիրութեան շարժառիթ եւ պատճառ ըլլալ։ Ապրեցանք այո՛, բայց կենդանի հաւատքի մը զօրութեամբ, եւ ոչ եթէ ՚ի շնորհս ըստ մարդկան խորհողաց, ըստ այնմ «Հաւատք քո կեցուցին զքեզ»։ Մարդկային տկարութենէ բնականապէս անբաժան են տգիտութիւն, վրիպակ, եւ ուրիշ այլ պատճառներ, որոնց համար սխալմամբ հալածեալ անմեղութիւնը եւ արդարութիւնը, հարկաւ ինքնին առանց ուրուք միջնորդութեան ալ, վերջապէս պիտի յաղթանակէր։ Իսկ վայելած կրօնքի ազատութեան մասին գալով, անիկայ այնպիսի հասա-

րակաց պարգեւ մը է, որ միայն բարեխնամ Օսմանեան Պետութիւնը իր ամեն կարգի հպատակաց համար անխտիր հաւասարութեամբ շնորհեր է, նամակին ըսածին պէս Ս. Աթուռին շնորհքը չէ, որն որ փոխանակ մեզի աւելորդ տեղը եւ կարօտութիւն չունեցած շնորհքներ բաշխելու, աւելի լաւ կ'ընէր, եթէ նոյն իսկ ըստ ինքեան անմեղ իրաց մէջ ալ մեր ունեցած եւ վայելած անկարօտ ազատութեան ակնածէր, չկապէր չկաշկանդէր մեր ձեռք եւ ոտքերը ՚ի խիստ շղթայս, իբր քրէական յանցանաց չարեացապարտ, կապտելով եւ կողոպտելով իսպառ ան մէկ հատիկ նուիրական ժառանգութեան մնացորդն ալ, որ միայն մեր ձեռքը մնացեր էր ՚ի սրբոց նախնեաց անտի։ Նամակին՝ զմեզ մեր համազգեաց լուծին ներքեւէն ազատիլ ըսածը, արդեօք աւելի ծանր, խստագոյն եւ անտանելի լուծի մը ներքեւ ընկճելու համար էր։ Համահայր եւ համամայր եղբարց մէջ ալ սովորական եղածին նման, եթէ երբեմն մեր եղբարքը զմեզ գաւազանաւ կը ծեծէին, բայց երբէք չէին կրնար մոռնալ որ մէկ մարմին, մէկ արիւն, եւ մէկ ոսկր ենք, իսկ նամակին ըսածին պէս, Ս. Աթուռին միջամտութեամբ պարգեւեալ ազատութեան նախանձելի վիճակը ո՞րն է եղեր, արդեօք թեթեւ ծեծի մը հարուածներէն ազատութիւնը, երկաթեայ խիստ գաւազաններով, անխնայ եւ անողոքելի խստութեամբ շարունակ ծեծուելու, իսպառ ընկճելու, եւ ազգային գոյութիւննիս ան-

գամ բոլորովին անհետ ընելով ջնջելու անարդեւ
դժբաղդ գործի՞ն պիտի յանդէր. վերջապէս ա՞ն
էր արդեօք այն պանծացեալ եւ պարգեւեալ ա-
ղատութեան ողբալի կատարածը, ա՞ն էր դիտուած
նպատակը, կամ ասոր նմա՞ն պիտի ըլլան ան ասկէ
ետէն ալ իբր երկիր լուսոյ, իբրեւ ցանկալի վայր
աւետեաց խոստացեալ շահերն եւ բարիքները՝ որ
զմեզ անպատճառ ստիպեն երբէք Ս. Աթուէն չի
ղատուելու, ինչպէս ՚կըսէ նամակը: Ո՛հ, ետքը
ետքը, իբր ՚ի լրումն բարութեանց եւ շնորհաց,
ա՞ն պիտի ըլլար մեր ընչից, կենաց եւ թափած ա-
րեան լիուլի փոխարինութիւնը, որ վերջապէս նոյն
Ս. Աթուէն, հոգեւորապէս ալ զմեզ իսպառ զրկե-
լով, մարդկութեան եւ փրկութեան անհաշտ եւ
ոխերիմ թշնամի՞ սատանային ձեռքը մատնելու,
եւ զմեզ բոլորովին անմխիթար ցաւոյ եւ կորստեան
խոր անդունդը մղելու գլորելու սպառնալիքներն
ընել ուղեր: Ի՞նչ անսահման բարութիւն, ո՞րպիսի
գութ եւ խնամք հայրական արժանի հասարակաց
հօր մը, զոր ցոյց կուտայ ՚ի շնորհս իւր « սիրեցեալ
որդիք » անուանածներուն, եւ այսպէս անոնց
բազմամեայ վիշտերը, իր երեսէն կրած հալածանք-
ները, ունեցած մեծայոյս վստահութիւնը կը պսա-
կէ եւ կը կնքէ: Սրբազան Տէր, Ձեր անունով ե-
ղած բացատրութեանց ամենէն խստագոյնը, ամե-
նէն դժպատեհը, լսելեաց խայթիչ, սրտերու վի-
րաւորիչ, երկիւղածաց մտքերու խռովիչ, հաս-
տատամտաց եւ տկարաց հաւասարապէս դայթակ-

ղեցուցիչ, եւ բոլոր ազգաց ազանց առջեւ ծաղու
եւ արհամարհանաց եւ երգիծանութեանց նպատակ
եւ առիթ եղած աս խօսքն՝ ամենէն աւելի մեր
սրտերուն ծանր կուգայ, եւ չենք կրնար հաւատալ
կամ երբէք համոզիլ, որ Ս. Գահանայտպետ մը է
զայն գրող եւ զուրցողը: Բայց թէ, քա՛ւ լիցի որ
ըլլայ, ենթադրենք թէ ըլլայ ալ, կը համարձակինք
խորին յարգանք մեծապէս սրտցաւութեամբ,
հարցնելու Ձեր ներողամտութենէն, որ քահանա-
յապետի մը սրբութիւնը ի՞նչ վերաբերութիւն,
ո՞րպիսի յարաբերութիւն, եւ ի՞նչ աստիճանի վրա-
տահութիւն, կամ գաղտնի եւ ընտանեկան մտեր-
մութիւն կրնայ երբէք ունենալ լուսոյ, սրբութեան,
ճշմարտութեան եւ արդարութեան թշնամի խաւա-
րասէր ոգւոյ վրայ, միթէ՞ անոնք Ձեր ազդեցու-
թեան անդիմադարձ հպատակ, եւ որպիսի եւ իցէ
ակնարկութեանց հլու, յօժարափոյթ եւ պատրաս-
տական արբանեակներն են, որ Ձեր հրամաններն
անպատճառ եւ անդանդաղ կատարելու համար
այսչափ անվրէպ վստահութիւն պատճառէ. « Ձի՞նչ
հաղորդութիւն է արդարութեան ընդ անօրէնու-
թեան, կամ զի՞նչ հաւասարութիւն է լուսոյ ընդ
խաւարի, կամ զի՞նչ միաբանութիւն է Բրիտանի
ընդ Բելիարայ, կամ զի՞նչ բաժին կայ հաւատա-
ցելոյն ընդ անհաւատին, կամ զի՞նչ նմանութիւն
է տաճարի Սատուծոյ մեհենաց » Բ. Կ. Զ. 2. 14:
Իրաւամբ կը հարցնենք Ս. Պօղոսի հետ: Աստ-
ուածային հոգւով լցեալ անձ մը, եւս առաւել

սրբազան քահանայապետ մը, ի՞նչպէ՞ս ասանկ օտարոտի, անսովոր եւ խիստ բացատրութիւն մը կրնայ ընել, որպէս զի պարզապէս փրկութեան համար ստեղծուած, Քրիստոսի անգին արեամբ ազատուած, Հոգւոյն Սրբոյ եօթնապարգեւ շնորհօք կնքուած, եւ Մկրտութեան եւ Դրոշմի ահեղ խորհրդոց անջնջելի նշանաւր դրոշմուած հոգիները, անխնայ կերպով եւ առանց պատճառի սատանայի ձեռքը մատնուելէն եւ անոր հոգեկորոյս իշխանութեան աւանդելէն յետոյ, եւ այսպէս՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ յաշխարհ գալստեան, եւ մարդեղութեան պտնծալի եւ փրկաւէտ խորհրդեան արդիւնքը նանրացնելով փճացունելէն զկնի, դարձեալ «զի ոգին ապրեացի» սնտի յոյսը ունենալ։ Դատապարտութենէն զկնի, ի՞նչ փրկութեան յոյս, ի՞նչ հաւանականութիւն եւ կարելիութիւն կրնայ երբէք տեղիք ունենալ, մենք չենք կրնար գիտնալ։ Սրբազան Տէր, ասանկ անխնայ կերպով, մեր հետ վարուելէն, եւ այսպիսի վտանգաւոր սպառնալեաց քայլն ալ մեզի դէմ առնելէն ետքը, այնուհետեւ ի՞նչ բարեյաջող ելից յոյս կրնաք ունենալ։ Բայց թող չի կարծուի որ, աս մասին մէջ գործածուած անտեղի բացատրութիւնը, եւ եւս անտեղագոյն՝ բռնուած կամ բռնուելիք ընթացքը Ս. Պօղոսի Առաքելոյ առ կորնթացիս գրած թղթին իմաստովը եւ օրինակաւր կրնայ երբէք արդարանալ, եւ զմեզ համոզել, որ նոյն անձն ալ ճշգիւ անոր առաքելական շաղկապ կը հետեւի։

Յառաջ բերուած օրինակին, եւ մեր խնդրոյն, եւ ըստ հետեւորդի, գործոց մէջ, խիստ մեծ եւ ահագին տարբերութիւն կայ, այնչափ անբողբոս առաւելութեամբ, որ չիկայ ընդ բարձրութիւն երկնից հաստատութեան, եւ ընդ խորութիւն երկրի եւ դժոխոց. «վիհ մեծ է»։ Խօսք մը իրեն համեմատ՝ պատասխան կուղէ. գործք մ'ալ նոյն պէս իրեն բարութեան կամ չարութեան նայելով, վարձք կամ պատիժ յառաջ կը բերէ. յանցանք մը նիւթոյն համեմատութեամբ, ծանր կամ թեթեւ կը կշռուի, եւ ըստ այսմ ճիշդ փոխարինութիւն եւ նմանութիւն կը պահանջուի, իրաւանց կանոններուն առջեւ, եւ արդարութեան հաւատարմաւորութեան մէջ, ապա թէ ոչ, զուրկ յոյս հանգամանաց, ոչինչ, անզօր եւ անիրաւ լըլլայ, եւ ոչ ոք այն անիրաւ սպառնալեաց դատարանի ճշման կը դողայ կամ կը վախնայ։ Առանց հանգամանքը եւ յանցանքը ճշգիւ բացատրելու, որով կորնթացին սատանայի մատնուեցաւ ըսելով, լուր թեամբ կանցնի կերթայ թղթոյն հեղինակը, յուսալով որ ընթերցողք եւ անմիտ ենթադրեալ ժողովուրդ մը հարեւանցի կարգալէն վեր 'ի վերոյ մը ասանկ հասկընայ եւ սոսկայ, որ Պօղոս առաքեալն ալ, գուցէ մեր ազգային դատին նման խնդրոյ մը պատճառաւ յիշեալ լով «կորնթացին» պատժեր է, եւ ըստ այնմ Պիոս Թ. ֆահանաւապետն ալ Առաքելական նմանութեամբ եւ իշխանութեամբ կ'սպառնայ զՀայոց ազգը իր գղերին հետ մէկտեղ «նզդ»

վիւժք եւ բանադրանք պատուհասակած ընել, իր գրկէն թօթափել, եկեղեցւոյ միութենէն զատել, եւ իբրեւ փտտած անդամներ մարմնոյն հաղորդակցութենէն կտրել» եւ այլն :

Սրբազան Տէր, ներեցէք մեզի հարցնելու Ձեզի, կամ Ձեր անունով մեր հետ այսպէս խօսողին, որ կորնթացւոյն օրինակը, անոր ազգապիղծ ամբարշտութիւնը, որով արդէն ինքն զինքն մատներ էր սատանայի, ըստ այնմ «Որ առնէ զմեղս, ծառայ է մեղաց» անոր աս սոսկալի եւ զգուալի յանցանքը՝ Ձեր առջեւ նոյն ծանրութիւնն ունին, ինչ որ մեր ազգային խնդիրը, կամ այն սոսկալի պղծութիւնը եւ ահագին պատիժը ի՞նչ յարմարութիւն, ի՞նչ վերաբերութիւն եւ ո՞րպիսի նմանութիւն ունին մեր իրաւանց անմեղ դատին հետ, որով ուրիշ բան չի պահանջուիր, բայց եթէ անհակառակ յանգել մեր բազմադարեան նախնի իրաւունքները, սովորութիւնները, եւ Արեւելեան եկեղեցւոյ անդատին յառաքելոց ուսուցեալ, ՚ի Սրբոյ Հարց եւ Հայրապետաց գրաւորապէս աւանդեալ, եւ այնչափ վկայից արեամբ կնքեալ, եւ գործածութեամբ մինչեւ յայսօր եկած հասած բարեկարգական կանոնները, թողուլ ժողովրդեան եւ գղերին ձեռքը մեր եպիսկոպոսաց ընտրութիւնը, ինչպէս նաեւ Պատրիարքին՝ անոնց ինքնօրէն եւ ազատ հաստատութիւնը, եւ ընդհանուր եկեղեցւոյ պատուոյ եւ իրաւանց նախագահութենէն ՚ի զատ, չընդխառնիլ ուրիշ այլ ամեն բաներու

մէջ, որ ցարդ Ձեզի չէին վերաբերէր, վերջապէս Արեւելից մէջ ալ պատրիարքական իշխանութիւն եւ անմիջական իրաւաբանութիւն չգործածել, եւ չպահանջել ոչ ինքնին եւ ոչ ՚ի ձեռն Առաքելական կոչած նուիրակներու, զի այս Ձեր պահանջողութիւնը եւ անոնց ալ երկուքը մէկ եւ յամենայնի միջամտութիւնը, ոչ յօգուտ է, մանաւանդ թէ ամեն բարեկարգութիւն եւ իշխանութիւն շփոթելէ եւ նանրացնելէ եւ ամեն բան Ձեր գողը յանօգուտս ամփոփելէ ՚ի զատ, ուրիշ ըստ Ստուծոյ բանի մը չի ծառայեր, եւ այս ամեն անանկ մնան, առանց որ եւ իցէ փոփոխութեան, ինչպէս որ էին գրեթէ ասկէց երեք տարի յառաջ, յարգեալ, պահեալ եւ անխափան գործածեալ, եւ զորս դուք ալ Ձեր պանծալի նախորդաց օրինակին համեմատ ճանչցած, պատուած եւ հաստատած էիք «վասն պատուական հնութեան նոցա» ըսելով, Ձեր «Առ Արեւելայս» կոչուած Առաքելական նամակաւը, տուեալ յամի 1846 . ՚ի 6 յունուարի :

Յաւալի հարկ մը կ'ստիպէ զմեզ, Ձեր անունով գրուած թղթոյն ուրիշ քանի մը անտեղութեանցն ալ պատասխանը տալու : Կըսէ նոյն թուղթը թէ «Ս. Աթոռը ո՞րչափ խնամքով, ո՞րչափ հոգացողութեամբ ձեր ազգին օգտին, զարգացման, եւ պատուոյն փոյթ տանելով, զձեզ հերձուածողաց հալածանքներէն ազատելով, կրօնից ազատութիւն հայթայթելով, հերձուածող Պատրիարքներուն լուծին տակէն զձեզ հանելով, նախագահական Ա.

Թոռ մը հաստատեց 'ի է. Պօլիս, որն որ նախ եւ առաջ գաւառակից եկեղեցիներ իր ներքեւն ունեցաւ, եւ յետոյ կիլիկիոյ Պատրիարքութեան հետ միանալով Պատրիարքանիստ Աթոռոյ պատիւն առաւ, անանկ որ աշուրնիդ ուր որ գարձնէք, հարկաւ պիտի տեսնաք որ վայելած առոյգ զօրութիւննիդ, ազատութիւննիդ, պայծառութիւննիդ գլխաւորաբար այս Ս. Աթոռոյս ձեր վրայ ունեցած սիրոյն եւ խնամոց շնորհապարտ պիտի գըտնուիք, եւ թէ ձեր շահն ալ կը պահանջէ եւ ոչ մէկ կերպով անկէ զատուիլ եւ այն»:

Արդ՝ ներեցէք մեզի հարցնելու, Սրբազան Տէր, որ ի՞նչ տեսակ խնամք, ո՞րպիսի հոգացողութիւն, եւ ի՞նչ կերպ փոյթ է եղեր այս յայտնաբարբառ քարոզուած, անուրանալի համարուած եւ ակներեւ մեր աչաց ամեն կողմ դառնալուն առջեւնիս հանդիպած մեծամեծ բարիքները եւ շնորհքները, եւս առաւել այն «զօրութիւն, ազատութիւն եւ պայծառութիւն» ըսուածը, որ մենք չենք գիտեր, եւ ոչ ալ կրնանք ըմբռնել, որ ըստ այնմ երախտադիտութեամբ շնորհակալ ըլլալու զմեզ պարտաւոր ճանաչեմք, եւ ապերախտ չի գտնուինք: Արդեօք այն Բրօբականտա ըսուած դպրոցին ձեռնառուն աշակերտաց ընդհանրութենէն շարունակ քաջած վիշտ, հալածանք, խռովութիւն եւ կործանմունքներն են մեր «զօրութեան եւ պայծառութեան» հիմունք եւ չէնքերն եւ զարդերը, կամ թէ 'ի մասնաւորի, եւ այն ամեն բանի

ալ մէջ, մեր ընտրողական իրաւանց հակառակ ընտրեալ, դատարարակեալ, հովանաւորեալ՝ եւ միշտ պաշտպանեալ Գեր. Հասունի մը հնարից, անվայել ընթացից, եւ բազմապատիկ զրպարտութեանց եւ հալածանաց երեսէն ամբողջ երեսուն տարուան միջոցիս մէջ անընդհատ շարունակութեամբ կրած վիշտերնի՞ք է մեր վրայ ունեցած եւ համարձակ երեսնիս տուած հայրական սիրոյն եւ բազմահոգ խնամոց արդիւնք եւ պտուղները, որոնց յարգը ապերախտութեամբ չենք գիտցեր: Մի՞թէ լման երեսուն տարի, այսքան գրաւոր, բերանացի, անմիջապէս եւ միջնորդութեամբ անթիւ անհամար աղերսագրոց, եւս եւ ետքերս եւ դեռ հիմակ ալ 'ի ձեռն Գեր. եպիսկոպոսաց, մեր ըրած բազմապատիկ թախանձանաց, բոլորովին անպատասխանի եւ անօգուտ մնալն է, Ձեր այն մեր վրայ հոգացողութեամբ ունեցած սէր եւ գթութիւնն, սր զմեզ անպատճառ շնորհակալութեան ստիպէ: Սրբազան Տէր, մեր ամեն տեսակ աղաչանքն արհամարհուեցան, ամբողջ ազդ մը՝ իր ներկայ վայելից եւ ապագայ ականալեալ բարութեանց լրութեամբը, սոսկ շողորթութիւն ընող անձի մը, զոհ եղաւ, եւ ոչ իսկ Ձեզի Պաշտօնակից եւ եղբայրակից եղող եպիսկոպոսունքն անգամ, իրենց ըրած խնդրանաց համեմատ, արժանի համարուեցան Ձեր առջեւն ընդ ունուելու, անոնց ուշադիր ունկնդրութիւն մը չտրուեցաւ, գաղտ կերպով գէթ չհարցուեցաւ, ոչ քննուեցան եւ ոչ իմացուե-

ցան այսչափ չփոթութեանց հիմնական պատճառները, չլննուեցան այն խոր վերքերը, չտեսնուեցան մեր հոգւոց եւ մարմնոց կեղեքիչ անողորմ ձեռքերը, որպէս զի ըստ այնմ դարման մը մատուցուէր եւ պզտիկ ջանք մը ըլլար նոյն Զեր «սիրեցեալ որդի» անուանածներուն վշտաց, անոնց աչաց եւ սրտերուն մէջ խորաթափանց եղած այն մեծ եւ խոցոտիչ փուշը հանելու, որ Զեր Բորբաղանտայի պարտէզին մէջ ծլեր ծաղիկեր, աճեր եւ նորէն խնամքով 'ի մեզ փոխադրեր էր, 'ի լրումն աղետից մերոց: Ի դարման այսր ամենայնի, «արհամարհոտ լուութեամբ մը» եղաւ Զեր կողմանէ գործադրուած «գատապարտութիւնը» որուն յաջորդեց ետքը խիստ անվայել յանդիմանութեամբ, «մեր ամեն բողոքոց ոչինչ ըլլալուն» յայտարարութիւնը, իսկ այս անգամուան նզովից եւ բանադրանաց որոտակայն սպառնալիքը գլխովին պսակեց ամեն բան: Ահա բոլոր աս երեք դժպատեհ կէտերն չեղա՞ն բոլոր ձեր սիրոյն բովանդակութիւնը, եւ մեր ալ Զեղմէ ակնկալութեամբ սպասած բոլոր յուսոյն լրումն եւ հաւաստիքը:

Ի՞նչ հարկ կար, այն նախագահական ըսած Աթոռն հաստատելու 'ի լրումն մեր դժբաղդութեան, եւ 'ի կորուստ մեր հնաւանդ իրաւանց, միթէ անդին էլիկիկոյ Պատրիարքական եկեղեցին բաւակա՞ն չէր 'ի լրումն պիտոյից մերոց, միթէ այն Աթոռն եւս «հերձուածող» անուանածներու գլուծին տա՞կ ընկճած էր, որ անկէց աղատ ուրիշ

աթոռ կանգնելու, բայց զաղգը կործանելու, ստիպեցաք: Ի՞նչ պատճառաւ յիշեալ բարեյիշատակ Պատրիարքաց ըրած բաղմապատիկ, իրաւացի եւ զրաւոր բողոքներն, եւ 'ի սկզբանէ իր հաստատութեան, բնականաբար ընդհանուր ազգին վրայ ունեցած իրաւունք եւ իրաւասութիւննին, արհամարհուեցան, անձուկ սահմաններու մէջ ամփոփեցան, անոնց վայելած առոյգ եւ ճշմարիտ աղատութեան իրաւանց եւ արտօնութեանցմէ զրկուեցանք, ինչո՞ւ զայն հեղձուցանել եւս ուղեցիք, նոր նոր հակազդային գաւառակից Աթոռներ հաստատելով, ուղղակի Զեր պատրիարքական իրաւաբանութեան ներքեւ: Թէպէտեւ առ երեսս այն «գաւառակից եպիսկոպոսաց աթոռները» նախագահութեան հպատակ կ'անուանուին, բայց արդեամբք ուրիշ մը էր անոնց հեղինակը, եւ հաստատութիւն տուողը, նախագահութիւնը պատրուակ եւ վարագոյր մը էր ամեն բան 'ի լատինս գրաւելու եւ Արեւելից ալ մէջ Արեւմտեան պատրիարքական իշխանութիւնը տարածելու, առանց յայտնի չռինդն յարուցանելու: Ուստի երբեքմն գաղտնի եւ լուելեայն, եւ երբեքմն յայտնի եւ բացայայտ, բայց միշտ պախարակելի կողմնակցութեամբ մը շարունակ այն յոգուտ մեր հաստատեալ ըսած նախագահական Աթոռը՝ կը զօրանար 'ի վնաս եւ 'ի կործանումն անդին աղատ մնացող Պատրիարքութեան էլիկիկոյ, անանկ սր նոյն Աթոռն ալ չի կրնալով դիմանալ մերթ գաղտնի եւ մերթ յայտնի, եւ վերջապէս

բռնի յարձակման մը եւ հռովմէական քաջածանօթ հնարից դէմ, իր վերջին Պատրիարքին ոգեսպառ չնչոյն եւ դառն մահուան հետ, ցայնժամ՝ ողջ եւ առողջ մնացեալ իրաւանց եւ արտօնութեանց կենսական ոգւովը զոհ կըլլար այն 'ի նորոյ հաստատուած նախագահական Աթոռին, որուն հաստատութեան համար մեզմէ շնորհակալութիւն ալ կը պահանջուի, եւ չի շատնալով, առ ամեն դժբաղդութեանց պատասխանատուութիւնը մեր վրայ կը բեռնաւորէք, իբրեւ թէ մենք Ձեզմէ խնդրած ըլլանք թախանձանօք նոյն Աթոռին կործանումը, որպէս զի նախագահական ըսուած Աթոռը, անոր մերկ կողովուտ մնացեալ լոկ պատրիարքական պատուոյ անունովն, իբրեւ չոր զգեստով մը, առանց հոգւոյ եւ մարմնոյ ոյժն ունենալու, հանդերձաւորի, իր ոսկեղօծեալ կերպարանքովը աչքերը պատրելու համար։ Թէպէտեւ մեր աչքերը երբեմն ընդ աշխարհ ամենայն յաժող Հռովմէական արծուեաց կորովաբիբ եւ հեռատես սրութիւնը չունենան, սակայն այնչափ ալ տկար եւ կոյր չեն, որ չը կրնան նշմարել, թէ այն «պատիւ» ըսուածն ո՞րչափ ապարդիւն եւ սոսկ անուանական է, իրականութիւն եւ ճիշդ պատրիարքական յատկութիւն եւ իրաւաբանութիւն չունի, ըստ սրբոց կանոնաց եւ ըստ օրինակի հարց։ Վասն որոյ մեր աչքերը չեն զօշոտիր եւ շլանար անոր «Պատրիարքանիստ» անուանեալ փայլմանէն, եւ ոչ ալ կը խաբուին այն հակասական բացատրութենէն, որով «նախագահութիւնը կը

ջնջենք եւ տեղը Կիլիկիոյ Աթոռն կը հաստատենք» ըսիք երբեմն Ձեր հռչակաւոր «'ի դառնալն» Ռէվերսուրուս կոնդակին մէջ, բայց հիմակ խօսքը փոխելով այլ ընդ այլոյ բացատրութիւն ընել կուտան յայտնապէս Ձեզի, որով կիմացնէք ան արդէն մեզի ծանօթ ճշմարտութիւնը, թէ Կիլիկիոյ Աթոռն է ջնջուածը հանդերձ իր իրաւամբք եւ արտօնութեամբք, եւ ան «նախ եւ առաջ ներքեւը գաւառակից եկեղեցիներ ունեցող» ըսուած նախագահական Աթոռն է հաստատուածը՝ փոխանակ անոր։ Աս մասին նկատմամբ 'ի նորոյ եղած բացատրութիւնը, մեր աս ըրած տեսութիւնը աներկբայ կերպով կը ճշմարտէ։ Եւ որուն համար՝ Սրբազան Տէր, զԳեր. Հասունը 'ի Պատրիարք Կիլիկիոյ ընտրել տալու, եւ անոր ձեռքով աւելի դիւրութեամբ եւ անդիմադարձ կերպով, արդէն պատրաստուած եղանակին համեմատ, մեր հնաւանդ իրաւունքները գրաւելու մասին, հնարք մնաց որ չի գործածուի, ուղղակի եւ անուղղակի միջոցներուն ո՞ր մէկը ձեռք չառնուեցաւ, նախընթաց անիրաւութիւններ, կեղծ խոստմունքներ, սպառնալիք, եւ ինքնահրաւէր փառասիրութեամբ զանձն ընծայեցուցանել, խաբէութեամբ եւ կերպ կերպ հնարիւք ստորագրութիւններ ժողվել յեպիսկոպոսոց, երբ իրաւանց տէր եւ Աթոռոյն ժառանգը կենդանի էր, անոր մահուանէն եօթը տարի առաջ, 'ի պարապիլ Աթոռոյ ուրիշ Պատրիարք չընտրուելու համար Ձեր անօրինակ արգելքին անօրինու-

Թիւնը, եւ դեռ շունչը նոր աւանդած ժամանակ, անդինն Արեւելեայց թշնամի Գ. Յովսէփ վալերկայի տարօրինակ միջամտութիւնը, ընտրութեան խափանումը, ըստ օրինի ընտրեալ Պատրիարքական փոխանորդին յանիրաւի եւ բռնի փոփոխութիւնը, անոր անդ Քրօքականտայի աշակերտի մը դրուիլը, ոմանց 'ի կրաւորական, եւ ոմանց թէ 'ի կրաւորական եւ թէ 'ի ներդործական ձայնէ զրկուելն, երկուց ընտրող ձայնատեարց ներկայութեան պակասութիւնը, իբր զուգընթաց բռնութիւններ եւնթաղութիւն, եւ հետեւորդին մէջ պակասութիւն վախճանի եւ նպատակի, իրաւանց եւ արտօնութեանց էական խնդրոյն անտեսութեամբ չպահուիլը, ըստ արարողութեան ազգիս դեռ 'ի կաթողիկոս չձեռնադրուած, եւ դեռ ըստ օրինի աւանդապահ անգամ չեղած, լոկ Ձեր մէկ բաղձանաց, բոլոր մեր իրաւունքները առանց մեր հաճութեան եւ հաւանութեան, մէկէն ըստ քմաց զոհելը եւ յանձնելը, աս ամեն օրինաւորութենէ եւ վաւերականութենէ զուրկ եղող հանգամանքները չե՞ն այն էական պակասութիւնները, որոնցմով սկսաւ, յառաջացաւ եւ աւարտեցաւ այն «օրինաւոր Պատրիարք» անուանեալ անձին ընտրութիւնը, իշխանութիւնը եւ հաստատութիւնը, յորոյ անուն կուղէք, կամ որ առաւել ճշմարիտն է, ինքն Պատրիարք համարեալը կուղէ եւ կը պահանջէ որ հնազանդինք, եւ այսպիսի խախտու եւ անհիմն տալերաց վրայ հիմնեալ ապօրինաւոր իշխանութեան

մը կեղծ կերպարանքին անպատճառ հպատակինք: Աս խանձրապատ տղայոց առջեւ անգամ ապօրինաւորութիւնը անժխտելի եղած անդոյ իշխանութիւնը, երբ 'ի սկզբանէ անտի չընդունեցինք եւ յարգելու զմեզ պարտաւոր չի համարեցանք, ի՞նչ, միթէ մենք զմեզ բոլորովին եւ ամենայն եկեղեցական օրինաւոր իշխանութեանց ալ նկատմամբ «անկախ» անուանել համարեցանք, մանաւանդ Ձեր ըստ կանոնաց իշխանութենէն ալ, քա՛ն լիցի: Այն «անկախ» բառը՝ որ մեր երեսը կը զարնէք, երբէք մեր պաշտօնական յայտարարութեանց մէջ հնչած բառ չէ, բայց կերելի թէ, լրագրաց մէջ մասնաւորաց ոմանց հրատարակած գրուածոց համար, ազգիս ընդհանրութիւնը կուղէք պատասխանատու համարիլ: Ձեր սրբութեան այս բացատրութենէն անանկ կերելի, որ մայրաքաղաքիս մէջ տպուած հայերէն եւ տաճկերէն լեզուաւ լրագրաց ալ ակնարկութիւն ընելու զիջեր եւ անոնց վրայ ալ քննութիւններ ընելու բարեհաճեր էք: Եթէ այդպէս է, կաղաչենք խոնարհութեամբ, որ նոյն լրագրաց իմաստը Ձեզ հտղորդողներունմէ պահանջէք եւ մտադրութեամբ աչքէ անցունէք ուրիշ ամեն յօդուածները, եւ 'ի մասնաւորի, այն երկուքը մէկ յեղյեղուած եւ իբր 'ի խարիսխ յուսոյ վրայ տահութեան կռթնուած «արածեալ» զգաւինս եւ զոչխարս» վկայութեան բնական եւ ճիշդ իմաստն, որ այն հուշակեալ երից հարցմանց պատճառը, Պետրոս Առաքելոյն երից ուրացութեանց բժշկու-

Թիւնը կը համարինք, ինչպէս որ, մինչեւ հիմակ
Հայաստանեայց եկեղեցին հրապարակաւ կ'երգէ,
եւ զոր հոս բերելու առ համառօտութեան, զանց
կ'ընենք:

Սրբազան Տէր, աս ամեն բաներէն ետքը,
տակաւին կը ջանաք զմեզ համոզելու, որ «Գուք
երբէք միտք եւ կամք չունիք Արեւելեան եկեղեց-
ւոյ հին ծիսերը փոխելու, եւ թէ աս մասին Ձեզի
հակառակ դիտաւորութիւն ընծայելը, չարամտաց
խորանմանկութեան մէկ գործքն է. կ'ըսէք, որ-
պէս զի անով պարզամիտները գրգռին Ս. Աթո-
ռին դէմ»: Թէպէտեւ, այսպիսի տհաճոյ զրպար-
տութեան մը, հիմնովին առջեւն առնելու ամե-
նադիւրին եղանակը Ձեր ձեռքն է, որով կրնաք
զգուշանալ հակառակ գործքերէ եւ երկուքը մէկ
մանուածոյ խօսից շրջաններ գործածելէ, եւ այս-
պէս պատճառ չի տալ նոյն գանգատանաց, սակայն
կը հարցնենք, ինչո՞ւ, բաց յայլոց բազմաց, աչքեր-
նուս ներքեւ Չմիւռնիոյ աղգակիցներնիս լատինա-
ցան, եւ Ձեր ուղղակի իշխանութեան տակն ընկան,
եւ ինչո՞ւ հիմակ եւս, այսչափ խօսքերէ եւ կռիւ-
ներէ ետքը, խօսքերնիդ լոկ ծիսից վրայ ամփո-
փել կուղէք, որ ըստ ինքեան մեռեալ մարմին մը
է, բուն իրաւանց կենսական խնդիրը լուծեամբ
անցնելով, թէ Ձեր եւ թէ Ձեր բարեյիշատակ նա-
խորդաց մինչեւ հիմակ բանեցուցած լեզուն եւ
տուած երաշխաւորութիւնները, զոր եթէ ճշդիւ
հոս բերել ուզենք, ամբողջ հատոր մը կ'ըլլայ, ա-

սանկ չէր, միշտ իրաւանց մասը եւ բարեկարգա-
կանը 'ի բաց առեալ էր, դուք՝ որ հիմակ երկուքն
ալ կը մերժէք, ո՞վ կրնայ զմեզ տպահովցնել նաեւ
ծիսից անփոփոխ մնալուն համար, մանաւանդ այն-
պիսի բացարձակ եւ տիրապետականի վերածեալ
գերազանութեան մը առջին, որ հակառակ Սրբոց
Հարց եկեղեցւոյ ընծայած սահմանադրական կա-
ռավարութեան, ուղածը կ'ընդունի, չուղածը կը
մերժէ, մանաւանդ թէ երբեմն հաւնած, ընդու-
նած եւ հաստատածն ալ, այսօր կը հերքէ, կը
մերժէ եւ կը լուծանէ, եւ ինքնին ըստ հաճոյից,
տիեզերական ժողովոց կանոններն անգամ կը փո-
փոխէ, կը տնօրինէ եւ կեղծանէ, առանց երբէք
փաստ, պատճառ, իրաւունք եւ բողոք մտիկ ը-
նելու: Եթէ մեր ծիսից այլակերպութեան եւ զա-
նազանութեան աղբիւրը, սկզբունքը եւ հեղինա-
կութիւնը ընդունելի է, նոյն սուրբ, ազատ եւ
նախնական աղբիւրէն հաւասարապէս ծագեալ
բարեկարգական տտրբերութիւնք եւ իրաւունք-
ներն ալ անպատճառ ընդունել հարկ կ'ըլլայ, ապա
թէ ոչ հակառականէ, մէկն՝ իբրեւ սուրբ եւ օրի-
նաւոր դատել, եւ մէկան՝ իբրեւ պիղծ եւ ապօ-
րինաւոր մերժել, մէկն՝ իբրեւ առաքելական, ուղ-
ղափառական եւ Սրբոց Հարց դրութիւն ձայնել,
եւ նոյն այն Աստուածարեալ հարցմէ հառտատուած
եւ առանց Ձեր միջամտութեան անխափան գոր-
ծադրուած, եւ Ձեզմէ ալ մինչեւ ցայսօր ճանչը-
ւած եւ յարգուած օրէնք, եւ սովորութիւնները՝

խոտել, եւ իբրեւ հերետիկոսական եւ վտանգաւոր հերքել, եւ կամ թէ Զեր նախագահութեան վնասակար դատելով, բոլորովին մերժել: Եթէ մինչեւ երեք տարի յառաջ, մեր առանձին բարեկարգական սովորութիւնները՝ կրցած էին Զեր նախագահութեան հետ միաբանիլ, առանց երբէք անոր եղծիչ եւ վնասակար ըլլալու, ի՞նչ գաղտնի եւ անհասանելի պատճառ կայ, միայն այսուհետեւ չը կրնալու երբէք անոր հետ որ եւ իցէ եղանակաւ զուգընթաց ըլլալու: Եթէ մինչեւ ցարդ, որդիք լուսոյ. եւ տուընջեան, եւ եկեղեցւոյ առողջ անդամք կրցանք ըլլալ հանդերձ մեր իրաւանց եւ օրինաց պահպանութեամբ եւ գործածութեամբը, ինչո՞ւ համար Սրբազան Տէր, ինչո՞ւ համար, միայն ասկէց ետքը չի պիտի կրնանք ըլլալ: Մանաւանդ թէ, ի՞նչ ծանր պատճառ կայ, այսպիսի անմեղ իրաց համար, իբրեւ «ազգապիղծ Կորնթացի մը զմեզ համարելով, սատանային ձեռքը մատնելու, Զեր գրկէն թօթափելու, եւ իբրեւ փոեալ անդամք՝ եկեղեցւոյ հաղորդակցութենէն զատելու կտրելու, սպառնալիքներ ընել: Եթէ դուք ՚ի մեզ չէք ուզեր խնայել, խնայեցէք գէթ նոյն դրուծիւնը հաստատող եւ գործածող Սրբոց Հարց եւ Հայրապետաց Արեւելեաց, խնայեցէք դուք Զեր անձին, եւ բարեյիշատակ նախորդացդ, եւ մանաւանդ այն անմահ յիշատակաց արժանի ամենիմաստ Բենետիկոս Ժ. Գ. Գահանայապետին՝ պատուոյն արժանահաւատութեան եւ հեղինակութեան,

զորս մեր հետ միանգամայն անխտիր նշովիւք դատապարտելու պիտի ստիպուիք: Բայց կրսէք թէ դուք այսպիսի խստութեան մը ձեռք զարնելու ստիպուել էք միայն ասոր համար, որ, իբր թէ, մենք ինքնակամ բաժնուեր ենք եղեր գլխոյն հաղորդակցութենէն. ո՛չ, ո՛չ, Սրբազան Տէր, աս բանս՝ երկնից եւ երկրի անգամ անհանդուրժելի ստութիւն եւ զրպարտութիւն մը է, մենք՝ ինչպէս ցարդ շատ անգամ, անանկ ալ հիմակ, ՚ի լուր եւ առաջի ամենայն աշխարհի, առաջի երկնի եւ երկրի, եւ յանդիման սրտագիտին Յատուծոյ, հանդարտ մտքով, անարատ խղճիւ, եւ անկեղծ սրտիւ, կը խոստովանինք, որ ոչ կամաւ եւ ոչ ալ ակամայ կուղենք երբէք բաժնուիլ Զեզմէ, Զեր հաւատոյ մասանց եւ բարի վարուց վարդապետութեան միութենէն, դաւանութեան ուղղութենէն, յաւիտեական վերկութեան անհրաժեշտ կարեւոր եղած ճանապարհէն: Յանկալի է մեզի միշտ վերապատուեալ ըլլալ եւ ձայնակից այն Ս. Պետրոսի Աթոռին, որով մեր նախնիք վերապատուեցան, բայց անարգաբար զրկուիլ, յիմարաբար կողոպտուիլ, եւ ստրկաբար ծառայութեամբ նախատուիլ յանձն չի կրնար առնուլ հայկական վսեմ ոգին հռովմէակաւնութեան այն օտար ոգիէն, որ զՍատուծոյսն մէկ դիձգելով, միայն մարդկօրէն մտածութեամբ մը յանուն կրօնից եւ Ս. Պետրոսի կուզէ մեր հնաւանդ իրաւունքներն յինքն ամբողջելու, եւ ՚ի մէջ բառնալ: Ահա աս է, եւ միայն աս է մեր այսչափ ուղ-

ուած խնդրոյն բուն հոգին, աս է մեր դատն, ուրիշ ամեն մեզի համար ըսուած, լսուած եւ գրուածներն՝ հեռու են ՚ի ճշմարտութենէ եւ անհամաձայն բուն եղելութեան իրաց։ Զմեզ Զեզի հետ բռնի կապող ոչ հարկ մը կայ, ոչ մասնաւոր կամ ընդհանսւր շահ մը, եւ ոչ երեսպայտութեամբ շողքորթութիւն ընելու պարտաւորութիւն ունինք։ Ան սիրոյ եւ միութեան կապերը՝ որ ընդ մեզ եւ ընդ Ս. Աթոռդ Պետրոսի, շատ հին են, եւ ՚ի սուրբ նախնեաց անտի մերոց աւանդեալ, մենք աս գեղեցիկ կապերը ոչ խզել կուզենք, եւ ոչ զանոնք եւ եւս պնդելով, ծառայական երկիւղով եւ անարգութեամբ արատաւորել, եւ զԶեզ եւ զմեզ միանգամայն անպատուել։ Մենք ամեն ժամանակ հրապարակաւ չդադրեցանք երգելէ «որ գերագոյն ընտրելոց առաքելոցն դասուց անուանեցեր ինեւ զերանելին զՊետրոս, գլուխ Ս. Հաւատոյ, հիմն եկեղեցւոյ»։ Մենք Զեզի համար հանապազօրեայ մաղթանքնիս կը շարունակենք Սուրբ Պատարագաց մէջ, խնդրելով յԱստուծոյ՝ որ երկայն օրերու հետ միանգամայն ուղիղ եւ անսայթաք վարդապետութեան շնորհքը Զեզի պարգեւէ, այն՝ «յորմէ ի ջանեն տուրք բարիք, եւ ամենայն պարգեւք կատարեալք»։ Եթէ դուք զմեզ անիծանէք, մենք օրհնելու պարտական կը ճանչնանք զմեզ մեր տիրոջ հրամանին համեմատ, եթէ սատանային յանձնել ուզէք, մենք թէ զմեզ եւ թէ զԶեզ Աստուծոյ կը յանձնենք «որով ամենայն ինչ, եւ ա-

ռանց որոյ ոչինչ»։ Բայց եթէ Զեր սրբութիւնն հանդերձ այսու ամենայնիւ գոհ չըլլալով, մեզմէ նոր նոր պահանջմունքներ ընելու ելլայ, եւ նոր նոր ծանրակիր բռններ դնել ուղէ մեր ուսոց վրայ մեր տկարութենէն շատ վեր, եւ աս տարապայման ծանրութիւններն չկրնալ վերցնելնուս համար։ անխնայ մեր եւ մեր որդւոց եւ ընտանեաց գլխուն թափէ նզովից եւ բանադրանաց կայծակներ, անոր համար ալ ուրիշ ըսելիք չի մնար մեզի, եթէ ոչ համբերատար լուութեամբ, բայց միշտ հայկական անսասան յարատեւութեամբ, տանել ամենայնի, եւ թողուլ որ ինքն Տէր Աստուած, սրտագետ ամենայնի, պաշտպան իրաւանց եւ արդարութեան, եւ վրէժխնդիր անմեղութեան։ «Դաա արասցէ ընդ մեզ եւ ընդ այնոսիկ որք գործեն զանիրաւութիւն»։

Սրբազան Տէր, մեր աս խոնարհ յայտարարութեան վերջ տալէն յառաջ, անպատշաճ չենք համարիր քանի մը խօսք ալ զուրցել Զեր այն զմեզ փառալ անդամ համարելով, կտրելու որոշելու ըսպառնալեաց վրայ։ Ուստի կը հարցնենք Զեր սրբութեան, որ այդ անդամհատութեան դժուարին եւ ցաւալի փորձը արդեօք Զեր նիւթական անձին տնդամոց վրայ փորձե՞ր էք քանի մը անգամ, որ Գրիստոսի խորհրդական մարմնոյն անդամոց վրայ, որ մենք ենք անարժանութեամբ, փորձելու կ'ըսպառնաք։ Եթէ մենք Գրիստոսի անդամք եմք, եւ կամակար կամ ակամայ եւս չենք ուզեր

գլխոյն միութենէն զատուիլ, դուք ինչպէս կու-
ղէք զմեզ բռնի զատել եւ դատապարտել, եւ եթէ
հաճիք ընելու, գիտնաք, որ « եթէ վշտանայ մի
անդամն, վշտանան ամենայն անդամքն ընդ նմա » :
Եւ այսօր զմեզ, վաղը զայլ անդամն կտրելով զա-
տելով, ո՞ր կը մնայ այն ատեն գլխոյն ոյժը, կեն-
դանութիւնը, փառքը պսակը եւ պարծանքը, որ
անդամոց գեղեցիկ եւ որոշ որոշ յատկութեանց
վրայ կայացած է, ո՞չ ապաքէն զլսւին կը տկարա-
նայ եւ կը նուաղի, գլուխը կը սեմք, որ եւս անարդա-
գոյն անդամոց ալ կարօտութիւն ունի, եւ անոնց
ամբողջ լրութեամբ կը կազմուի : Եթէ զմեզ ոտք ալ
ենթադրած ըլլաք եկեղեցւոյ տեսանելի մարմնոյն
մէջ, որուն դուք էք երեւելի գլուխ, պէտք է ակ-
նածութեամբ եւ բնական գթով վարուիք, վասն զի
գլխոյն կանգուն եւ հաստատ մնալուն համար անհը-
րաժեշտ պէտք է ոտից կազմութիւնը, միութիւնը
եւ հաղորդակցութիւնը : Եթէ անկեղծ կերպով կը
փափագիք զմեզ գրկախառնութեամբ եւ ողջունե-
լու, ինչպէս կըսէք, պէտք է խնամք տանիք
որ մենք մեր նախնի իրաւանց եւ արտօնութեանց
ուժով կարող ըլլանք մեր արդեան վիճակի գետնամած
կործանմանէն յոտս կանգնիլ, եւ Ձեր գըրկախառն
ողջոյնը ընդ գրկելու ընդունակ ըլլալ, որ աս գետ-
նատարած սասանեալ եւ կործանեալ վիճակին մէջ,
ինչպէս բնականապէս, նմանապէս բարոյականին մէջ
ալ անկարելի եւ ծաղրելի է : Սրբազան Տէր, եթէ
դուք աստուածեղեն բնութեան մ'ալ վիճակակից

ըլլայիք, եւ մենք հողեղէն մարդկեղինութեան,
ինչպէս ետքինս մեղի համար կը խոստովանինք
խոնարհութեամբ, մեր եւ Ձեր բնութեանց մէջ
պէտք է որ անբաժանելի, բայց միշտ անխառն եւ
անշփոթ միութիւն մը ըլլայ, երկուց միաւորեալ
բնութեանց որոշ յատկութիւնք, այսինքն լատի-
նականինը եւ հայկականինը անխառն պահուին
ունենալով միշտ 'ի հարկաւորս ճիշդ միութիւն,
եւ յազգայինս միշտ ազատութիւն, բայց յամենայ-
նի սէր « որ է զօդ կատարման » եւ « լրումն օրի-
նաց » աստ եւ 'ի հանդերձեալն : Աս սիրոյ անհրա-
ժեշտ պատուիրանը եթէ բանիւ եւ գործով եւ
նամակաւ քարոզել բարեհաճէիք, փոխա-
նակ անկէց գործով եւ բանիւ օտարացեալ, բայց
տարապարտ տեղը այնչափ գովաբանեալ եւ հա-
րազատ որդի համարեալ սակաւաբոյ խմբին, զորս 'ի
յանհիմն լրոց վտանգներու եւ երկեղցներու մէջ պա-
շարեալ կենթադրէք զօրաւոր արդիւնաւոր եւ
պտղաբեր կ'ըլլար, եւ կը կարճեց գուցէ անոնց իսկա-
պէս յանդգնութիւնը եւ անորոշ բերանը, որոնք
'ի Ձեզ վստահացեալ, եւ յանուն Ձեր զօրացեալ
եւ պաշտպանեալ, Աստուծոյ պաշտօն մատուցանել
կը համարին իրենց եղբայրները մատնելով, զըր-
պարտելով, վատահամբաւելով եւ հալածելով : Եւ
այլ ուրիշ վատ եւ անարդ եւ անիրաւ գործքերով :
Իսկ այն Գեր. Եղբայր եւ Առաքելական նուի-
րակ կոչուած Մօնսինեօր Յովսէփ Բլուիմին քարո-
զեալ խոհեմութեան, քաղցրութեան եւ իշխանու-

Թեան գալով, պարտք կը համարինք Ձեր սրբութեան իմացնել, որ աս Ձեր մի ըստ միով համրած եւ յանձն նոյն նուիրակին ըմբռնած եւ անոր տըւած անհիմն տեղեկութեանց վրայ հիմնեալ են, թագրութիւնը՝ ոչ երբէք այնպէս է, անոր վրայ ան գեղեցիկ յատկութեանց եւ ոչ մէկին հետքը կրցանք փորձիւ նշմարել. անիկայ ծագիւ մատին անգամ չկրցաւ կամ չուզեց շօշափել մեր ազգին մարմնոյն մէջ 'ի հնուց հետէ խորարմատ ճարակեալ վէրքը, որպէս զի կրնար ըստ իմիք կամ ըստ բոլորին դարման կամ սպեղանի մը ընծայել, մանաւանդ թէ իբր արդէն առած հրահանգաց համեմատ, առանց երբէք փոքրիկ քննութիւն մը ընելու, առանց փաստից, եւ իրաւանց ձայներու ալանջ կախելու, առանց ան կախակայութեամբ պատժել ուղած Յ. Բահանայից շատերուն եւ ոչ իսկ երեսը տեսնալու, կամ իրենց բան մը հարցնելու, եւ գուցէ յառաջ բերելիք օրինաւոր ջատագովութիւնն լսելու վարուեցաւ, եւ մանաւանդ, երբ անոնց ընդհանուրին նկատմամբ եւ ոչ իսկ Առաքելական այցելութիւն ընդունելու հրաման կամ առաջարկութիւն կար, եւ հետեւապէս չէր կրնար ըսուիլ, որ անոնք նոյնը մերժեցին, եւ աս կողմանէ զիրենք յանցաւոր սեպելով պատժելու է. ըստ որում ոմանք Մխիթարեան էին, ոմանք Չմմառու միաբանութենէն, եւ ոմանք աշխարհիկ քահանայ, եւ հազիւ երրորդ մասը Անտոնեան էր, եւ ասոնցմէ իրեն ներկայացողները սոսկ իրենց անձին հա-

մար կրնային պատասխանատու ըլլալ, այլոց փոխանորդը չէին, ուստի ի՞նչպէս ամենեցունց նկատմամբ կարելի էր յառաջանալ 'ի գործ, եւ այսպիսի անխոհմ գահավէժ եւ յախուռն ընթացիւք եւս քան զեւս զայրացունել ան հնացեալ վէրքերը, որ աւելի արդար փափուկ եւ գթած ձեռքի մը կը կարօտէր:

Ահա, Սրբազան Տէր, ասոնք են Ձեր որդւոց խոնարհ աղաչանքը, ասոնցմէ կը բաղկանայ աս մեր համառօտ պատասխանագիրը, զոր Ձեր սրբութեան ոտից ներքեւ դնելով,

կը մնամք խորին յարգանօք:

Սրբութեան Ձերում.

Ի 15 Յունիսի, 1870.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0243324

